

WOŁYŃSKO-GDAŃSKIE KONTAKTY HANDLOWE W XVI – PIERWSZEJ POŁOWIE XVII WIEKU

Władysław H. Berkowski

ABSTRACT

Article presents historical and economic study of *Volhynia* - Gdańsk regional trade and economic zones during the period from the beginning of the 16th to the middle of the 17th centuries. Change of a dominating role of the Mediterranean economic region, decline of the territories concerned with it, and also processes of economic growth of the countries concerned with Baltic, considerably has affected commodity structure of *Volhynia* at that time. By these tendencies increases value of *Volhynia* in geography of the European trade. It was one of barter centres among the East and the West of the Europe. However, already from the middle of the 16th century occurred an active inclusion of the representatives of narrow-mindedness, clergy and gentry to the trade. During this period significantly increases the export to the international market through the Baltic trade and economic region.

KEY WORDS: *Volhynia* region, Gdańsk, trading contacts, economic development, the Grand Duchy of Lithuania, history of the 16th Century, history of the first part of the 17th Century.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiama istorinės ir ekonominės tematikos tyrimų medžiaga apie Volynės – Gdanskio regioninius prekybos ryšius XVI–XVII a. pirmojoje pusėje. Tuo metu šios žemės nustojo būti dominuojančia Viduržemio jūros regiono ekonomine zona. Vyko esminiai teritorijų persidalijimo procesai. Su tuo tiesiogiai sietinas ir Baltijos regiono ekonominės zonos svarbos augimas minėtu laikotarpiu. Tuo pačiu gali būti aiškinamas ir Volynės regiono ekonomikos bei prekybinės rinkos aktyvėjimas visos tuometinės Europos ekonominės raidos kontekste. Volynės regionas buvo tapęs vienu svarbiausių prekybinių centrų, jungiančių Rytų ir Vakarų Europos rinkas. Kita vertus, jau nuo XVI a. vidurio į šį procesą aktyviai įsitraukė ir savamoksliai amatininkai, dvasininkai, įvairūs kaimo diduomenės atstovai. Čia buvo stebimas ryškus prekių eksporto augimas Vakarų link tranzitu per Baltijos prekybinį ir ekonominį regioną.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Volynės regionas, Gdanskas, prekybiniai ryšiai, ekonomikos augimas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, XVI a. LDK istorija, XVII a. LDK istorija.

*Dr. Władysław H. Berkowski, Maria Curie Skłodowska University in Lublin
Faculty of Humanities, Institute of History, Department of 16th – 18th Centuries History
M. Curie-Skłodowska square 4a, PL 20-031 Lublin, Poland
E-mail: poruczik@wp.pl*

Zmiana dominuojančią rolę šrodziemnomorskiego rejonu economicznego, upadek związanych z nim ośrodków oraz procesy gospodarczego wzrostu krajów związanych z Bałtykiem wpłynęło znacząco na strukturę towarową Wołynia w okresie od początku XVI do połowy XVII wieku. Przy tych tendencjach w geografii handlu europejskiego wzrosło znaczenie Wołynia jako jednego z ośrodków wymiany między wschodem a zachodem Europy.

Od przełomu XV-XVI wieku jednym z podstawowych importerów zboża z terenów ziem ruskich (ukraińskich) był Gdańsk. Uzyskawszy w ciągu roku 1454-1457 znaczne przywileje handlowe od Korony Polskiej oraz wykorzystując przychylną koniunkturę na międzynarodowym rynku produkcji wiejskiej, kupcy gdańscy wywozili kupione na terenach ruskich (Podole, Wołyń, Ukraina) zboże do większości krajów Europy Zachodniej: Anglii, Włoch, Skandynawii, Niderlandów, Flandrii, Szwecji i nawet Hiszpanii (Bogucka, Samsonowicz 1986:300-312). Należy tu przypomnieć, że kryzys XV w. objął także ziemie strefy bałtyckiej, przyczyniając do spadku towarowej produkcji zboża. Jednak od drugiej połowy XV w. produkcja ta zaczęła szybko wzrastać w odmiennych już warunkach gospodarki europejskiej i zostało to wykorzystane przez Gdańsk w

pełnej mierze (Samsonowicz 1976:61)¹. Demograficzne i socjalne zmiany w państwach zachodnioeuropejskich w XV – na początku XVI wieku stymulują zwiększenie produkcji zboża towarowego w tzw. „wschodniej strefie ekonomicznej” (Czermak 1898:107-111; Wyczański 1961). O kolosalnych rozmiarach tego zjawiska świadczą dane, podane w pracach E. Baasha, co do importu zboża w latach 1591-1600 przez kupców niderlandzkich z bałtyckiego rejonu ekonomicznego: 413643 łasztów żyta, 36964 łasztów pszenicy, 4778 łasztów jęczmienia oraz 21160 łasztów owsa (Бааш 1949:257-258). Co więcej w latach 20-30-ch XVII wieku kupcy niderlandzcy corocznie wywozili z Gdańska do Hiszpanii, Portugalii i Włoch po 200-300 statków wyładowanych zbożem. Jednak szybki wzrost cen i popytu na zboże, jaki cechował XVI stulecie, skończył się w latach 30-tych XVII w. wraz z nadejściem okresu silnych wahań koniunktury na rynku światowym, znacznych obniżek i skoków cen (Bogucka 1976:90).

Rewolucję cen w Europie w drugiej połowie XVI wieku prawdziwie można klasyfikować jako rewolucję cen zboża. W Gdańsku, według J. Ochmańskiego, ceny ziemiopłodów wzrosły od połowy do końca XVI wieku o 187 %, podczas gdy na artykuły zwierzęce o 100%, odzieżowe o 104 %, a zamorskie tylko o 93 % (Ochmański 1958:391). W drugim kwartale 1556 r., tj. w czasie największego dowozu zboża, łaszt żyta kosztował w Gdańsku 20 złp., podczas, gdy na Wołyniu – 10 złp². Ta, prawie dwukrotna różnica w cenie utrzymała się do początku XVII wieku. Jak widać wywóz zboża z terenów wołyńskich przynosił wielkie korzyści, mimo znacznych kosztów transportu, sięgających czasem ponad 20 % wartości spławianego zboża (Ochmański 1958:392). Właśnie dlatego aktywne włączenie się przedstawicieli mieszczaństwa, duchowieństwa i szlachty w handel zbożem można zaobserwować już od połowy lat 50 – tych XVI wieku. W tymże czasie istotnie zwiększył się eksport zboża (do 2-3 tys. łasztów zboża towarowego rocznie) z Wołynia na rynek międzynarodowy przez bałtycki rejon handlowo-ekonomiczny.

Eksport szlachecki. Spław zboża do Gdańska przez szlachtę zależał początkowo od rozmiarów majątności, rozwoju gospodarki folwarcznej oraz związanymi z niej możliwościami towarowymi, jak również, w znacznej mierze, od stopnia rentowności. Biorąc pod uwagę rolę grupę szlachty, która brała udział w eksporcie zboża z terenów Wołynia oraz wzięwszy pod uwagę ilość sprzedanego towaru, można wyróżnić kilka grup eksporterów:

1. Najbogatsi – magnaci wołyńscy, spławiający więcej niż 50 łasztów zboża rocznie;
2. Średni – szlachta spławiająca od 50 do 20 łasztów;
3. Mniejsi – osoby stanu szlacheckiego, transportujące nie więcej 20 łasztów rocznie, a najczęściej wynosiły w granicach 10-20 łasztów. Zdaniem A. Wyczańskiego tylko taką najmniejszą ilość zboża opłacało się spławiać we własnym zakresie (Wyczański 1960:207).

Należy jednak zaznaczyć że przytoczony powyżej podział jest w wysokim stopniu umowny, gdyż podstawą do jego przyjęcia jest istnienie w źródłach informacji o ilości wywiezionego zboża.

Wielkość uczestnictwa przedstawiciela każdej z trzech wyżej wymienionych grup w eksporcie zboża z terenów Wołynia jest faktycznie podobna tylko w jednym przypadku – przy istnieniu długoterminowego kontraktu handlowego.

¹ Zdaniem M. Biskupa faktycznie o pośrednictwie Gdańska jako miasta w ramach Korony Polskiej i Prus Królewskich między Anglikami, Holendrami i Szwedami oraz rolniczo-leśnym zapleczem polskolitewskim można mówić już po 1470 r. Zob: Biskup 1985:38.

² Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków (dalej cyt. AKLS), t. VII, Lwów 1910, Nr. XI, s. 8-10 (1555 r.); Kraków, AP, Archiwum Sanguszków (dalej cyt. APK.AS). Teki Rzymskie, teka VIII, sygn. 37, k.1.

Bogata szlachta-eksporterzy (głównie magnaci) spławiali zboże wyłącznie przez swoich faktorów – sługi albo kontrahentów. Na przykład, w r. 1561 do Bugu zboże z majątności ks. Mikołaja Radziwiłła wioził jego urzędnik – Iwan Kurozwonski³. Podobne cechy dostrzec można i w eksporcie z udziałem przedstawicieli drugiej z wymienionych wyżej grup, chociaż tu dość często daje się zauważyć przypadki osobistego udziału w spławie. Tak, np. w r. 1583 Jan Kopeliński wywiózł do Gdańska przez swego faktora Fabiana Jeziorskiego 3 komięgi ładowane żytem i pszenicą, a szlachetny Joachim Lanewski, w tymże roku, osobiście wyeksportował 1 komięgę żyta (Археографический сборник... 1867:281). Natomiast drobniejsza szlachta eksportowała swoje towary wyłącznie osobiście i przeważnie wspólnie, z uwagi na zmniejszenie kosztów transportu.

Pierwsza, nieliczna grupa eksporterów odgrywała jednak dość znaczną rolę w ogólnym rozwoju eksportu zboża z terenów wołyńskich do Bałtyku. Szczególnie wielkie były transporty zbożowe z majątności tzw. „królewiał” – książąt Ostrogskich, Zasławskich, Koreckich, Sanguszków etc. Mając w posiadaniu ogromne zasoby nie tylko na terytorium Wołynia, ale również Podola i Kijowszczyzny oraz dysponując dużymi nadwyżkami zboża czasem transportowali do Gdańska, przy pomocy swej klienteli znaczne transporty zboża. Posługiwano się przy tym własnymi statkami oraz wykorzystywano pańszczyźnianą pracę własnych poddanych – chłopów lub mieszczan, którzy nie tylko dowozili zboże do przystani, często bardzo oddalonej, ale wykonywali większość prac związanych ze spławem. Unikając w tym przypadku pośrednictwa kupieckiego magnat zmniejszał kosztą pieniężne spławu (Żytkowicz 1973:16).

Takie partie wynosiły niejednokrotnie do 15 tys. mac zboża (75-85 lasztów) (Берковський 2004:144-150). Dla przykładu, w r. 1561 ks. Aleksander Sanguszko, stosownie do zawartego kontraktu, miał wystawić w Gdańsku 1 tys. mac żyta za które zapłacono 8 tys. groszy litewskich (Торгівля на Україні... Nr. 67, 1990:95), a w r. 1637 ks. Władysław Dominik Zasławski wywiózł do tego portu żyto na sumę w 20 tys. złp⁴. Jednak największym producentem zboża nie tylko na Wołyniu, ale również w całej Rzeczypospolitej byli książęta Ostrogscy. Tak, np. w 1568 r. Konstanty Wasyl Ostrogski ze swoich majątności na Wołyniu wyeksportował Wisłą, przez wrocławską komorę celną, 162 łasztys pszenicy dobrego gatunku, a w 1575 r. – 90 łasztów (Regesta thelonie... 1915:236, 337, 426; Kempa 1997:186). Można zatem twierdzić, że związek między wielkimi majątkami magnackimi Wołynia położonymi niekiedy nawet daleko w głębi kraju, a portami bałtyckimi, był ściślejszy od związków średniej i drobnej szlachty. Nie można tu, nie zgodzić się z tezą A. Mączaka, że to co bywało niedostępne dla niezależnego drobnego czy średniego szlachcica, okazywało się tanie dla magnata, który sprzedawał swe zboże i drewno po korzystnych cenach gdańskich unikając pośrednictwa detalistów w miastach śródlądowych (Mączak 1976:68).

Nie mniej aktywną w wywozie zboża do Gdańska była szlachta z średniej grupy. Podstawą tego twierdzenia jest ogólna ilość eksportowanego przez nią zboża, jak i ilość zaangażowanej w transport szlachty, ponieważ dość często wozili oni nie tylko swoje zboże, ale również i towar swoich sąsiadów i krewnych. W roku 1583 Mikołaj Pryborski wywiózł przez Brześć 3 komięgi zboża swego przyjaciela Andrzeja Romanowskiego⁵. Z 39 przedstawicieli szlachty wołyńskiej,

³ Kijów, CPAH, f. 25 „Łucki sąd grodzki”, sygn. 3, k. 252 v.

⁴ „Percepty wszystkich sum pieniężnych od skarbu D.Zasławskiego w 1635-1637 rr.” – APK.AS, sygn.104 k.9-10.

⁵ AsSZR, Wilno 1867, t.III „Mytnaja kniga 1583 goda”, s. 264-288.

zarejestrowanych na brzeskiej komorze mytnej w 1583 r. ze zbożem przeznaczonym na sprzedaż w Gdańsku, średnia szlachta stanowiła aż 69% ogółu⁶.

Udział w spławie drobnej szlachty na badanych przez nas terenach odbywał się dość sporadycznie, ponieważ dopiero zamożny szlachcic, gospodarujący na kilku folwarkach, mógł próbować spławu na własną rękę, ponieważ wbrew pozorom koszty transportu wodnego były znaczne (Żytkowicz 1973:16), gdyż najczęściej przedstawiciele tej grupy eksporterów spławiali towary ze swoich folwarków wraz ze zbożem zamożniejszego sąsiada, pełniąc przy tym dwie funkcje: eksportera-właściciela oraz magnackiego kontrahenta-faktora. Dla przykładu, tak było ze „szlachetnym” Grzegorzem Oleszkowskim, który transportując 3 komiegi żyta z majątków księcia Janusza Zbaraskiego, razem z tym wioził i własnych 60 beczek pszenicy kupionych za przykładem faktorskim⁷. W latach 1634 i 1636 faktor ks. Dominika Zasławskiego Florian Śmiotanka, prowadząc księżęce flotyle z potażem przewoził 100 łasztów własnego zboża (Obuchowska-Pysiowa 1965:294). Otóż faktycznie, według ukraińskiej badaczki O. Sydorenko, drobna szlachta tworząc swoiste kupiectwo feudalne, nie tylko odpowiadała za organizację spławu towarów do Gdańska i sprzedaż spławionego towaru w Gdańsku albo w jakimś innym miejscu z największym zyskiem, ale również dość często prowadziła podłódze skup znacznych partii zboża dla magnata, którego była faktorem⁸.

Eksport mieszczański⁹. Okres XVI – początku XVII wieku był stosunkowo najbardziej pomyślnym dla handlu kupieckiego zbożem. Ale nawet wówczas handel ten nie osiągnął przewagi i rozmiarów handlu szlacheckiego. Np. w XVI w. przewaga szlachty nad kupcami w eksporcie zboża do Gdańska wyrażała się w proporcji 80 : 20 (Obuchowska-Pysiowa 1965:291). Co prawda na początku XVII w. udział szlachty w wymianie z Gdańskiem nieco się zmniejszył i wynosił około 70%, podczas gdy udział mieszczan nadal pozostawał bez zmian (Bogucka 1970:80; 1981:18). Jednym z podstawowych czynników sprzyjających aktywizacji uczestnictwa mieszczaństwa w handlu zbożem było wygodne położenie geograficzne miasta w dorzeczu jednej z trzech głównych arterii handlowych Wołynia – Bugu, Horynia czy Styru. Odgrywanie przez miasta, głównie, funkcji ośrodka lokalnej wymiany towarowej, a również możliwości ekonomiczne okręgów wiejskich korzystnie sprzyjało utworzeniu w miastach ziemi i województwa wołyńskiego pewnej grupy kupców, zaangażowanych w eksport zboża do Gdańska czy też w mniejszym stopniu do Królewca.

W strukturze eksporterów zboża z miast Wołynia główną rolę odgrywały dwie grupy kupców:

1. Bogaci kupcy-eksporterzy, spławiający od 20 łasztów i więcej;
2. Eksporterzy spławiający do 20 łasztów rocznie.

Początkowo bogatsze mieszczaństwo kupowało, dla realizacji za granicą¹⁰, towarowe zboże na rynku miejskim. Później zboże zaczęto kupować nie tylko u chłopów w okolicznych wsiach, a z czasem nawet w folwarkach zamożnej szlachty i magnaterii. Np. w 1579 r. p. Piotr Olesza miał dostarczyć dla Żyda z Łucka Illi Goszkowicza 70 mac żyta i 10 mac owsa¹¹. Pierwsze miejsce w

⁶ Ibidem, 284.

⁷ AsSZR, Wilno 1867, t.III „Mytnaja kniga 1583 goda”, s. 288.

⁸ Lwów, BN, f.91 „Radzymińscy”, sygn. 62, k. 509.

⁹ Zaliczamy do tej grupy obok właśnie mieszczan, również Żydów.

¹⁰ do 1569 r., Unii lubelskiej, spław towarów z Wołynia do Gdańska regulował się między państwowymi umowami – między Koroną Polską a Wielkim Księstwem Litewskim. Patrz badania O.Szczerbakowa, Z.Kopysskiego, O.Sydorenko, A. Wyrobisza, J. Nieć, A.Michalskiego.

¹¹ Kijów, CPAH, f. 25, sygn. 19, k. 316v.

takich operacjach w ciągu połowy XVI – połowy XVII wieku niezmiennie utrzymywali kupcy łuccy.

Nie mniejszą rolę w eksporcie odgrywało i kupiectwo włodzimierskie, które dzięki korzystnemu położeniu w pobliżu wsi Uściług – głównego portu rzeczno-wołyńskiego, utrzymywało ścisłe związki z Gdańskiem i innymi ośrodkami. Tak więc, w 1568 r. mieszczanin włodzimierski Abraham „zięć doktorowy” miał dostarczyć do Bugu żyto podkomorzemu chełmskiemu Marcinowi Uhroweckiemu¹². W tym że roku mieszczanie z Włodzimierza Esko i Pejsach Saczkowicze spławiali do Gdańska zboże kupione u władki włodzimiersko-brzeskiego Feodosija¹³. W 1569 r. ks. Janusz Ostrogski miał sprzedać zboże Żydowi Iclowi¹⁴. 1588 r. p. Iwan Porwaniecki z własnych majątności sprzedał żyto kupcowi – Żydowi włodzimierskiemu Krzywonosowi, natomiast p. Matwej Rotko kupił zboże u mieszczanina z Włodzimierza – Myska Ohorodnikowicza¹⁵.

Wskutek znacznych obciążeń celnych i mytnych, które w handlu zbożem obecne były na szlaku wobec kupców – mieszczan, druga z wyżej wymienionych grup kupieckich pojawia się w dokumentach źródłowych dość rzadko. Podstawową jej funkcją nadal zostaje wykonywanie roli faktorów bogatszych kupców lub średniej szlachty¹⁶.

W latach dobrego urodzaju zbóż albo przy istnieniu wygodnych kontraktów kupcy-mieszczanie osobiście lub przy pomocy swych kontrahentów spławiali niemałe partie żyta, pszenicy, jęczmienia etc. nie tylko do Gdańska, czy sąsiedniego Brześcia lub Pińska, a także do Lublina, Kazimierza Dolnego, Torunia czy Szczecina¹⁷. Należy zaznaczyć że większość takich transportów zbóż przypada na pierwszą połowę XVII wieku. Tak więc wiadomości o dowozie jagieł, pszenicy z Wołynia do Kazimierza Dolnego przypadają na lata 1616, 1617, 1631, 1645¹⁸. Właśnie w tych latach księgi miejskie odnotowują obok szlacheckich także i mieszczkańskie transporty zboża z Konstantynowa, Lachowiec, Lubara, Ostropola i Ostroga¹⁹.

Podsumowując można stwierdzić, że na ogół w handlu zbożem dominowali szlachta i magnaci, którzy stopniowo wypierali handel mieszczkański. W latach 1537-1576 zboże kupieckie stanowiło na komorze wrocławskiej przeciętnie około 20%, a w latach 1605-1651 na komorze warszawskiej 35% spławianych zbóż (Guldon, Stepkowski 1979, Nr. 4:540). Bazując na tych danych można przypuścić że i w handlu zbożem z Wołynia mieszczkanie wynosili około 20-35% w okresie od połowy do końca XVI wieku.

Eksport prowadzony przez duchowieństwo. Obok eksportu zboża do portów bałtyckich prowadzonego przez mieszczkaństwo i szlachtę ważną rolę odgrywał również i eksport organizowany przez duchowieństwo. Niestety w dotychczasowych badaniach handel zbożem z majątków cerkiewnych i kościelnych z reguły włączano do spławu szlacheckiego.

¹² Ibidem, f. 28, sygn. 3, k. 40.

¹³ Ibidem, k. 46-47v.

¹⁴ Ibidem, f. 28, sygn. 4, k. 87v-88.

¹⁵ Ibidem, f. 28, sygn. 21, k. 82v, 277v.

¹⁶ „Percepty...” – APK.AS, sygn. 104, k. 9.

¹⁷ Lwów, BN, f. 91, sygn. 159, k. 3; APK.AS, sygn. 104, k. 10; *Opis' aktowej knigi KCA nr 2045*, Kijów 1889, s.19.

¹⁸ Lublin, AP, Archiwum miasta Kazimierza Dolnego, sygn. 5, k. 602, 679-680; sygn. 8, k. 192-194, 1267-1268, 1271-1272; sygn. 3, k. 981.

¹⁹ Lublin, AP, AMKD, sygn. 3, k. 981; Kus 1986:76.

W świetle przebadanych źródeł widać, że większe znaczenie miał wywóz zboża z posiadłości duchowieństwa wyższego. Aktywnym eksportem plonów zbóż zajmowali się władcy łucko – ostrogscy Marek Żorawnicki i Iona Borzobogaty – Krasieński oraz włodzimiersko – berestejski władca Feodosij²⁰. Majętności eparchii łucko – ostrogskiej i włodzimiersko – berestejskiej, koncentrowały się w rejonie o wysokim poziomie rozwoju gospodarki wiejskiej, z rozwiniętą gospodarką folwarczną (Головата, 1997). Należy zaznaczyć że w odróżnieniu od innych ziem Rzeczypospolitej, wielka własność cerkiewno-kościelna Wołynia, miała dość poważne znaczenie w eksporcie zboża (Główka 1994:317-320). Oczywiście, pod względem rozmiarów wywozu stan duchowny nie mógł mierzyć się z eksportem magnackim, jednak nie był mniejszym od eksportu średniej szlachty.

Prawdopodobnie i inni przedstawiciele duchowieństwa wołyńskiego zajmowali się handlem zbożem. Aktywność w transporcie zbóż do Gdańska wykazują również klasztory katolickie i prawosławne, na co wskazują inwentarze dóbr duchownych Ostrogskich (Biblioteka ordynacji... 1876:198-202) a wskazuje także sprawa sądowa między metropolitą kijowskim Piotrem Mohyłą i braćmi Kaspem i Wasylem Kopysteńskimi o bezprawne zagarnięcie pieniędzy za sprzedane w Gdańsku zboże, należące do wspomnianego metropolity²¹. Dokument ten jest szczególnie ciekawy gdyż wskazuje że metropolita wywoził do Gdańska zboże tak, jak czyniły to cerkwie i klasztory wołyńskie. Transporty z dóbr duchownych Wołynia organizowano, podobnie jak i w majątkach szlacheckich, przede wszystkim wiosną. Wydaje się, że w terminie od marca do maja spławiano około 70-80% zboża. Jako przykład można tu wymienić klasztor oo. Dominikanów w Łucku²². Właśnie łuckich oo. Dominikanów można określić jako jednych z najaktywniejszych sprzedawców na rynku zbożowym²³. Tylko w kwietniu 1618 roku miesięczny dochód ze sprzedaży plonów zbóż stanowił 32 floreny, a już w listopadzie 1622 r. – wzrósł on do 60 florenów i to jedyne za sprzedane żyto²⁴.

Od połowy wieku XVI również zrastają rozmiary wywozu z terenów Wołynia produktów leśnych, a szczególnie potażu. Tylko w skargach szlacheckich z lat 1560-1572 wniesionych do łuckich ksiąg grodzkich wspomniano niemal o 14 tys. łasztach potażu wywiezionego z Wołynia do Gdańska²⁵. Zrozumiałym jest, że realne rozmiary eksportu leśnego były kilkukrotnie wyższe.

Analizując księgi celne z drugiej połowy XVI wieku R. Rybarski twierdził, że wywóz potażu ze wszystkich portów Rzeczypospolitej stanowił od 5 do 10 tys. łasztów rocznie i zależał od wahań popytu na ten rodzaj towaru na rynku gdańskim (Rybarski 1958:247). Można dodać że w latach 1568-1572 potaż z terenów wołyńskich stanowił 20-25% od całego eksportu w badanym okresie czasu²⁶.

Struktura udziału w eksporcie towarów leśnych szlachty i mieszczaństwa wołyńskiego była podobna do struktury wywozu zboża²⁷. Tak, największe partie potażu i popiołu (powyżej 50 łasztów) wysyła magnateria przez swoich kontrahentów. Natomiast średnia szlachta i bogaci mieszczaństwo eksportowali znacznie mniej towarów leśnych.

²⁰ AsSZR, Wilno 1867, t. III „Mytnaja kniga 1583 goda”, s. 284; Торгівля на Україні... 1990 Nr. 117:152.

²¹ Lwów, BN, f. 91, sygn. 70, k. 1743.

²² Lwów, BN, sygn. 70, k. 1743.

²³ Gdańsk, AP, sygn. 25, k. 195b; sygn. 73, k. 64b, 154a

²⁴ Kijów, CPAH, f. 221, sygn. 656, k. 9-11.

²⁵ Kijów, CPAH, f. 25, sygn. 3-13.

²⁶ Kijów, CPAH, f. 25, sygn. 3-13; Торгівля на Україні... 1990 Nr. 99:111, 116.

²⁷ Regestra theloniei... 1915; AsSZR, Wilno 1867, t. III „Mytnaja kniga 1583 goda”.

Czasem popiół i zboża transportowane były w jednej partii. W marcu 1555 r. ks. Roman Sanguszko wysłał do Bugu 100 łąsztów żyta i 60 łąsztów popiołów²⁸. W kwietniu 1583 r. z majątności księcia Konstantyna Ostrogińskiego do Gdańska było wysłane 7 komięg – 2 były ładowane 60 łąsztami popiołu, a 5 innych – zbożem. W tym że roku w imieniu księcia Aleksandra Prońskiego do tegoż miasta odtransportowano 9 komięg wyładowanych zbożem i 205 łąsztów potażu²⁹. W 1621 r. ks. Stanisław Lubomirski wysłał do Gdańska 2 szkuty ze zbożem i potażem³⁰.

Badając nasycenie towarowe jarmarków województwa wołyńskiego, zauważyć należy, że dotychczas zwracano głównie uwagę na zabezpieczenie przez kupców potrzeb rynkowych Wołynia, natomiast mało znano strukturę zakupów szlachty, a szczególnie zakupów w Gdańsku. Był to przede wszystkim import tkanin pochodzenia zachodnioeuropejskiego oraz wschodniego, przypraw korzennych, win, galanterii, naczyń, kosztowności i innych zachodnioeuropejskich wyrobów przemysłowych. Cechą charakterystyczną badanego okresu jest jego niejednorodność. Tak gdy od początku XVI wieku dostrzec można wzrost zapotrzebowania na towary eksportowane przez Gdańsk z Wołynia i odpowiedni wzrost dochodów szlacheckich, to już na początku XVII wieku można zauważyć spadek popytu na towary z terenów wołyńskich. W rezultacie ceny, przede wszystkim na zboże i towary leśne, rosły bardzo słabo lub wcale nie rosły, natomiast odbywał się szybki wzrost cen artykułów importowanych, zwłaszcza luksusowych. Można powiedzieć że z roku na rok wołyńska szlachta w XVII wieku była w stanie nabywać coraz mniej potrzebnych jej towarów zachodnioeuropejskich. Te tendencje znalazły swe odbicie w publicystyce szlacheckiej tego okresu, w relacjach sejmowych i sejmikowych (Bogucka 1976:90).

Wśród towarów spławianych „z dołu”, a szczególnie z Gdańska, wymienić należy przede wszystkim śledzie. Jak wskazuje J. Kus był to typowy towar zabierany przez kupców zbożowych w drodze powrotnej (Kus 1986:75). W 1645 r. furmani z Konstantynowa mieli w drodze powrotnej z Kazimierza Dolnego „po beczce jednej śledzi na każdy wóz wziąć i do Konstantynowa zawieźć”³¹. Obok kupców śledzie na Wołyń wieźli również dostawcy szlacheccy. Na ogół stosunek przywozu szlacheckiego do mieszczańskiego w imporcie śledzi przedstawia się w proporcji 72:28 (Obuchowska-Pysiowa 1965:291). Jednak zauważyć należy że podczas gdy partie śledzi importowanej przez szlachtę przeznaczone były przeważnie na własne potrzeby, to import kupiecki był skierowany wyłącznie na zaspokojenie potrzeb wewnętrznego rynku Wołynia.

W wyniku wyżej wskazanych procesów w strukturze kupiectwa wołyńskiego powstała kategoria osób umownie określonych jako „kupcy gdańscy”. Do niej zaliczono kupców angielskich, szkockich, niemieckich i holenderskich, a zwłaszcza osoby przyjeżdżające w sprawach handlowych do Wołynia głównie z Gdańska i przez pewien czas mieszkające na badanym terenie. Prawne uprzywilejowanie przybyszów dawało im wyższą pozycję społeczną, korzystnie też wyróżniało ich od kupców miejscowych. Oczywiście powodowało to liczne konflikty społeczne występujące między bogatymi przedstawicielami władz miasta, elementem przybyłym a mieszkańcami-autochtonami (Szczygiel 1977:97-103).

Tzw. kupcy gdańscy pojawiali się na terenach wołyńskich już na początku XVI wieku i zajmowali się głównie handlem towarem leśnym tylko czasem angażując się w handel bydłem i zbożem. Jednak już od końca wieku XVI kupcy gdańscy wysyłali swych ludzi w górę Wisły i

²⁸ AKLS, t.VII, Nr. XI, s. 8-10.

²⁹ AsSZR, Wilno 1867, t. III „Mytnaja kniga 1583 goda”, s. 266, 271.

³⁰ APK.AS., sygn. 82.

³¹ Kus 1986:75; Lublin, AP, AMKD, sygn. 3, k. 981.

Bugu w głąb kraju, celem zawarcia kontraktów na dostawę zboża lub potażu, zakupywali je „na pniu”, wpłacając zadatki, jak uczynił np. w r. 1607 kupiec z Gdańska Georg Gejne (Żytkowicz 1973:21; Bogucka 1970:88-89).

Tylko niekiedy źródła notują przynależność narodową tego czyli innego kupca gdańskiego. Dla przykładu, w większości istniejących dokumentów archiwalnych znany na Wołyniu kupiec Daniel Hawrat (Gawrat) występuje jako „kupiec gdański” i tylko w kontrakcie z 1621 r. zawartym z ks. St. Lubomirskim, wskazuje się że ten kupiec był z pochodzenia Anglikiem.³² W 1572 r. handlował potasem wołyńskim „niemiecki kupiec” Frejtak (Торгівля на Україні... 1990 Nr. 116).

Według badaczki lwowskiej R. Szyjan, na Wołyniu aktywnie działali Szkoci. W 1605 r. w Ostrogu handlowali Szkoci – Jakub Ryd i Albert Wałasi, w 1646 – Wilhelm Ekmin. W Wiśniowcu, w 1631 r. handlował bydłem Wilhelm Nor.³³ Przeważnie ci i inni kupcy – Szkoci byli agentami – faktorami, przyjeżdżającymi na Wołyń w sprawach swych bogatszych rodaków. Przy czym tylko niewielka część kupców – Szkotów zajmowała się handlem innymi towarami (bydłem, sukniem etc.) poza głównym swoim zajęciem – handlem zbożem i produktami gospodarki leśnej. W latach 30 – tych XVII wieku w Korcu spichlerze dzierżawił kupiec szkocki z Zamościa Wilhelm Buchien³⁴. Wysoka ruchliwość ludności szkockiej spowodowała nawet w latach 1551, 1562/1563, 1565, 1594 pojawienie edyktów królewskich oraz przepisów w konstytucjach sejmowych skierowanych przeciwko ich działalności³⁵.

References

- Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie*. Wyd. B. Gorczak. Lwów, 1910, t. I-VII.
- Archiwum Państwowy w Gdańsku*. Urząd Wiceprezdydującego Burmistrza.
- Archiwum Państwowy w Krakowie*. *Archiwum Sanguszków*, Teki Rzymskie, teka VIII, sygn. 37.
- Archiwum Państwowy w Lublinie*. Akta m. Kazimierza Dolnego, sygn. 5, 8.
- Biblioteka ordynacji Krasieńskich*, W-wa 1876, t. II: *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII wieku*.
- BISKUP, M. Handel Gdańska ze Sztokholmem na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. In *Zapiski Historyczne, poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, 1985, t. XLIX, zesz. 4.
- BOGUCKA, M. *Handel zagraniczny Gdańska w pierwszej połowie XVII wieku*. Wrocław, 1970.
- BOGUCKA, M. Kryzys monetarny XVII w.: konsekwencje społeczne i psychologiczne w Polsce. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1976, t. XXXVII.
- BOGUCKA, M. Miasta Europy środkowej w XIV-XVII w. Problem rozwoju. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1981, t. XLII.
- BOGUCKA, M., SAMSONOWICZ, H. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław, 1986.
- CZERMAK, W. Handel zbożowy gdański w XVII w. In *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umijetności*. Warszawa, 1898, r. 3, no. 5.
- GŁÓWKA, D. Udział duchowieństwa mazowieckiego w wiślanym splawie zboża w XVI w., In *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1994, r. 42, no. 3/4.
- GULDON, Z., STĘPKOWSKI, L. Handel wołami w świetle rejestrów celnych komory kaliskiej z lat 1647-1654. In *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1979, no. 4.
- GULDON, Z., STĘPKOWSKI, L. Ludność szkocka i angielska w Polsce w połowie XVII wieku. In *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1982, t. XXX, no. 2.
- HOSZOWSKI, S. Rewolucja cen w Polsce w XVI – XVII wieku. In *Pamiętnik Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Sekcja Historii gospodarczej. Referaty*. Warszawa, 1958.
- KEMPA, T. *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*. Toruń, 1997.

³² APK. AS, sygn. 82, k. 77.

³³ Lwów, CPAH, f. 52, sygn. 398, k. 152; Шиян 1998:50-56.

³⁴ Ibid.

³⁵ „A co się tyche... Szotów.. przez które miasta nasze wielką szkodę a zniszczenia biorą, takowemu każdemu, któryby osiadłości a prawa mieyskiego nie miał, roskazujemy, aby im były miasta i handle zapowiedziane już ex nunc”. *Volumina Legum*, t. II, s. 20, 51; Guldon, Stępkowski 1982:203.

- KUS, J. Niektóre zagadnienia splawu wiślanego w pierwszej połowie XVII wieku w świetle ksiąg miejskich Kazimierza Dolnego In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1986, t. XLVII.
- MAĆZAK, A. Pieniądz i społeczeństwo w Rzeczypospolitej XVI – XVII w. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1976, t. XXXVII.
- OBUCHOWSKA-PYSIOWA, H. Warunki naturalne, technika i organizacja splawu wiślanego w XVII wieku. In *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1965, t. XIII, no. 2.
- OCHMAŃSKI, J. Gospodarka folwarczna w dobrach gospodarskich na kobryńszczyźnie. Studium z dziejów folwarku na Białorusi – koniec XV – pocz. XVII w. In *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1958, t. VI, no. 3.
- Regestra thelonie aquatici Wladislaviensis saeculi XVI*. Wyd. S. Kutrzeba i Fr. Duda. Kraków, 1915.
- RYBARSKI, R. *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*. Warszawa, 1958, t. 1-2.
- SAMSONOWICZ, H. Przemiany strefy bałtyckiej w XIII – XVI wieku. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1976, t. XXXVII.
- SZCZYGIEL, R. *Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI wieku*. Warszawa, 1977.
- Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Piętarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782*. Wyd. J. Ohryzko. Petersburg, 1859, t. 2.
- WYCZAŃSKI, A. *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580*. Warszawa, 1960.
- WYCZAŃSKI, A. Próba oszacowania obrotu żytem w Polsce XVI w. In *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1961, r. IX, no. 1.
- ŻYTKOWICZ, L. Następstwa ekonomiczne i społeczne niskich plonów zbóż w Polsce od połowy XVI do połowy XVIII wieku. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 1973, t. XXXIV.
- Археологический сборник документов относящихся к истории Северо-западной Руси, издаваемый при управлении виленского учебного округа*, т. I, Вильна 1867; т. III: Дополнения: *Мытная книга или реестр мыта нового, с оценкою разных товаров, провозившихся через Брест в течении первой половины 1583 года, и обозначением количества пошлин взимавшихся за эти товары на Берестейской таможене (коморе)*. Вильна, 1867.
- БААШ, Е. *История экономического развития Голландии в XVI – XVIII веках*. Москва, 1949.
- БЕРКОВСЬКИЙ, В. Розвиток системи мір і лічби в середині XVI – першій половині XVII ст. (на прикладі Волинського воєводства). In *Наукові записки історичного факультету Одеського Національного університету ім. І.Мечнікова*. Одеса, 2004, вип. 15.
- ГОЛОВАТА, Н. *Землеволодіння та економічна діяльність православної церкви в другій половині XVI – першій половині XVII ст. на Правобережній Україні*: Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 1997.
- Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника*. Відділ рукописів, фонд 91 «Радзимінські», спр.62.
- Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина*, Упор. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко. Київ, 1990.
- Центральный Государственный Исторический Архив Украины* в м. Київ, фонд. 25, спр. 3.
- Центральный Государственный Исторический Архив Украины* в м. Львів, фонд. 52, спр. 398.
- ШИЯН, Р. Купці-шотландці в містах Руського воєводства в XVI – XVII століттях. In *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1998, вип. 33.

VOLHYNIA-GDANSK TRADING CONTACTS IN THE 16TH – FIRST HALF OF THE 17TH CENTURIES

Władysław Berkowski

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland

Summary

Change of a dominating role of the Mediterranean economic region, decline of the territories concerned with it, and also processes of economic growth of the countries concerned with Baltic, considerably has affected commodity structure of *Volhynia* during from the beginning of the 16th to the middle of the 17th centuries. By these tendencies increases value of *Volhynia* in geography of the European trade. It was one of barter centres among the East and the West of the Europe.

From bound of the 15th – 16th centuries Gdansk was the one of basic importers of the goods from territory of Russian (Ukraine). It is necessary to note, that export of goods from *Volhynia* to

the European market by Gdansk mediation in the middle of the 16th century had insignificant character and basically developed by the facilities of grand duke's Lithuanian manors.

However, already from the middle of the 1550-ies occurred an active inclusion of the representatives of narrow-mindedness, clergy and gentry to the trade. During this period significantly increases the export to the international market through the Baltic trade and economic region (approximately 2-3 thousand units of goods in a year).

From the middle of the 16th century proliferated the export volumes of *Volhynia* forestry production, particularly potash. It is possible to add, that per 1568-1572 potash from *Volhynia* made up 20-25 % from the whole export of Poland.

Investigating of the good circulation on the Volynsk fairs, it is necessary to notice: in this time basically paid attention to maintenance with merchants of market needs of *Volhynia*, at the same time it is poorly known about structure of gentry's purchases, particularly in Gdansk. Among the goods which were delivered for gentry, it is necessary to emphasize of herring. The ratio of gentry – bourgeois purchases of a herring concerns as.

As a result of these processes in structure of the Volynsk merchant class appeared a separate category of the persons – 'Gdansk merchants'. In it were included representatives from England, Scotland, Germany and Holland.

There were persons who came in trading business to *Volhynia* from Gdansk and lived there in investigated period. Legal advantage of newcomers gave higher public position to them, distinguished them from local merchants. It is obvious, that it has caused numerous public conflicts among newcomers and indigenes.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.